

Інститут проблем виховання НАПН України

КАНІШЕВСЬКА ЛЮБОВ ВІКТОРІВНА

УДК 373.5.035.461:37.018.3

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-
ІНТЕРНАТІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Кань —

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Радул Валерій Вікторович,
Кіровоградський державний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Приходченко Катерина Іллівна,
Донецький технічний університет,
завідувач секції педагогіки і психології
кафедри соціології і політології;

доктор педагогічних наук, доцент
Безкоровайна Ольга Володимирівна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
професор кафедри теорії і методики виховання.

Захист дисертації відбудеться „20” грудня 2011 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий „19” листопада 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні трансформаційні процеси в Україні призводять до змін пріоритетів в усіх сферах суспільного життя. Це особливо позначається на молодому поколінні, у свідомості й поведінці якого ще не сформувалися й не закріпилися значущі ціннісні орієнтації. За таких обставин важливою є проблема виховання соціально зрілої особистості, яка характеризується самостійністю і відповідальністю за події власного життя, уміннями, необхідними для продуктивної взаємодії з іншими людьми.

У цьому контексті актуальності набуває проблема виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, оскільки в інтернатних закладах виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, діти з проблемних і матеріально незабезпечених сімей, які потребують особливої уваги з боку суспільства.

Станом на початок 2010/11 навчального року у системі освіти налічувалося 389 загальноосвітніх шкіл-інтернатів (близько 47,5 тис. учнів), у тому числі 25 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (близько 2,8 тис. учнів).

Аналіз контингенту шкіл-інтернатів засвідчив, що більшість з учнів цих закладів – педагогічно занедбані та з негативним життєвим досвідом, для яких характерними є деприваційний синдром, байдужість до навчання, пасивність, труднощі у спілкуванні з оточуючими людьми, поверховість почуттів, схильність до нервових зривів, підвищена вразливість, агресивність, недовіра до дорослих, орієнтація поведінки на контроль із боку педагогів, споживацьке ставлення до держави і суспільства.

Найважливішими завданнями виховання учнів шкіл-інтернатів є: створення умов, які б забезпечили їм повноцінну участь у всіх сферах соціальних відносин; формування соціальних умінь; допомога в особистісному та професійному самовизначенні; підготовка вихованців до самостійного суспільного життя.

Ранній юнацький вік – сенситивний для виховання соціальної зрілості, оскільки є вирішальним етапом становлення світогляду; характеризується активним засвоєнням суспільних норм і функцій, оволодінням соціальними ролями, прагненням знайти своє місце в системі суспільних зв'язків.

Осмислення проблеми соціальної зрілості знайшло відображення у працях філософів (Л. Буєвої, Ю. Бардіна, Ю. Гана, О. Гундар, Л. Растової, Т. Старченка, І. Пустельник, М. Черниш та інших) і соціологів (І. Половинки, Л. Сохань, О. Харчева, Ф. Філіпова, В. Ядова та інших).

Проблеми соціальної зрілості велику увагу приділяли в своїх дослідженнях психологи. Зокрема, різні аспекти соціальної зрілості розглянуто в концепціях: психоаналітичній (Г. Гартман, З. Фройд та інші); неофройдизму (К. Хорні, Г. Селліван, Е. Фромм та інші); біхевіоризму (Н. Міллер, Б. Скіннер, К. Холл та інші), необіхевіоризму (Г. Айзенк, Р. Хенкі та інші); соціогенетичній (К. Левін), інтеракціонізму (Дж. Мід, Л. Філіпс, Е. Шпрангер та інші); соціалізації особистості (Г. Андреева, М. Бобнева, О. Кисельова, І. Кон, В. Мухіна, Б. Паригін,

А. Петровський, Д. Фельдштейн та інші), соціальних установок та ціннісних ставлень (В. М'ясищев, В. Ядов та інші).

У багатьох психологічних дослідженнях соціальна зрілість розглядається як інтегративна характеристика особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Киричук, Г. Костюк, О. Леонтьєв, К. Платонов, С. Поліщук, С. Рубінштейн, П. Чамата та інші); висвітлено психологічний аспект характеристики зрілої особистості: розвинене почуття відповідальності, потреба в піклуванні про інших людей, здатність до активної участі в житті суспільства, ефективне використання своїх знань та здібностей (Є. Головаха, М. Савчин, Є. Слободський та інші).

Умови та механізми досягнення соціальної зрілості розкрито в концепціях зарубіжних та вітчизняних педагогів. Їх аналіз дозволив визначити принципи, що лежать в основі методологічних підходів щодо процесів становлення зрілої особистості, а саме: принцип саморозвитку особистості (А. Лай, Є. Мейман, А. Біне), заохочення юнацьких потреб та інтересів в освітньому процесі (Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер), дорослішання особистості в колективі (А. Макаренко, С. Шацький, І. Іванов), соціального пристосування й автономності юнацтва (Т. Мальковська, А. Мудрик, В. Семенов та інші).

Проблема виховання соціальної зрілості означена в працях учених-педагогів (С. Вершловського, О. Каменевої, Б. Кобзаря, М. Лебедика, Т. Мальковської, А. Мальчукової, О. Михайлова, А. Мудрика, А. Позднякова, В. Радула та інших). Водночас поза увагою дослідників залишилася складна та різноаспектна проблема виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Результати аналізу практики з питань виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів підтверджують, що цьому питанню в школах-інтернатах не приділяється належної уваги.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена також рядом *суперечностей між:*

- об'єктивною потребою сучасного суспільства у вихованні соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів та недостатньою розробленістю теоретичних основ формування та розвитку цього особистісного утворення;
- суспільною значущістю виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів та неефективною практичною організацією цього процесу;
- значним потенціалом позаурочної діяльності щодо виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів та його недостатнім використанням в практиці зазначених установ;
- прагненням старшокласників шкіл-інтернатів до набуття соціальної зрілості та неналежно організованими умовами її формування;
- необхідністю професійної підготовки педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників та недостатньою розробленістю змісту, форм і методів такої діяльності.

Враховуючи актуальність проблеми в сучасних умовах реформування освіти, потреби педагогічної практики, а також визначені суперечності, темою дисертації

обрано: *“Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою науково-дослідної теми лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України “Організаційно-педагогічні умови виховання особистості учнів в інтернатних закладах нового типу” (державний номер реєстрації 107U000437). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 9 від 24.09.2002 р.), схвалена радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 24.12.2002 р.).

Мета дослідження – здійснити аналіз проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів; визначити та обґрунтувати теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Концепція дослідження. Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що соціальна зрілість – інтегративна властивість особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя.

Методологічними підходами до дослідження проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів визначено гуманістичний і компетентнісний.

Зокрема, реалізація гуманістичного підходу передбачає: ставлення до дитини як до найвищої цінності, сприяння виявленню взаємної відкритості, відвертості; виховання у дитини почуття власної цінності та гідності; формування у вихованця умінь вирішувати складні життєві проблеми; розвитку у дитини здібностей конструювати соціально цінну діяльність.

Використання компетентнісного підходу передбачає: формування практичних умінь вихованців свідомо й відповідально залучатися до системи соціальних відносин; готовність старшокласників шкіл-інтернатів до сімейного життя, самостійної трудової діяльності, здатність відстоювати громадянську і моральну позицію; оволодіння вихованцями уміннями самостійно реалізовувати свої життєві плани.

Виховання соціальної зрілості має здійснюватися на принципах: соціальної відповідності, життєвої ціннісно-сміслової творчої самодіяльності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії і забезпечувати якісні зміни у рівнях вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Теоретико-методичними основами виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів є: визначення сутності соціальної

зрілості як наукового поняття, компонентів, критеріїв, показників та рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, структурно-функціональної моделі виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, форм і методів педагогічної діяльності.

Процес виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів ґрунтується на використанні відповідного діагностичного інструментарію для визначення сукупності показників, що характеризують знання про соціальну дійсність, ціннісні орієнтації, соціальне самовизначення, соціальну поведінку старшокласників. Результати педагогічної діагностики дозволяють виявити недоліки у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів щодо виховання соціальної зрілості старшокласників, коригувати їх завдяки прогнозуванню й апробації сукупності педагогічних умов.

Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності здійснюється за умов змістового та методичного забезпечення цього процесу: використання відповідних посібників, програм семінарів, методичних рекомендацій.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів буде більш ефективним, якщо здійснюватиметься відповідно до науково обґрунтованих теоретико-методичних основ, а саме: визначення сутності соціальної зрілості як наукового поняття, компонентів, критеріїв, показників та рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, структурно-функціональної моделі виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, форм і методів педагогічної діяльності.

Загальна гіпотеза дослідження конкретизована в *часткових гіпотезах*, які передбачають, що виховна діяльність з підвищення рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності набуває результативності за умов:

- цілеспрямованої підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця;
- організації соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів, спрямованої на формування соціального досвіду;
- педагогічної підтримки старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності;
- підготовки педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників.

Задачі дослідження:

1. На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури уточнити сутність та структуру феномена "соціальна зрілість".
2. Обґрунтувати критерії, показники та рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

3. Визначити специфіку виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

4. Охарактеризувати потенціал позаурочної діяльності у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

5. Розробити структурно-функціональну модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

6. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

7. Розробити та впровадити змістово-методичне забезпечення процесу виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Методологічну основу дослідження становлять гуманістичний, компетентнісний методологічні підходи; філософські положення про соціальну природу діяльності людини та активну роль особистості в процесі її соціального розвитку; філософські, психологічні, педагогічні положення про розвиток особистості у соціальному середовищі, про соціальну зумовленість процесів формування свідомості і поведінки, про взаємозв'язок процесів соціалізації особистості; ідеї діалектичного розвитку особистості в результаті залучення до різноманітних видів діяльності.

Теоретичну основу дослідження становлять положення та висновки теорій і концепцій щодо: загальних закономірностей розвитку особистості під впливом середовища і виховання (В. Андрущенко, О. Асмолов, І. Бех, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн та інші); впливу внутрішніх і зовнішніх чинників соціального розвитку особистості (А. Геззел, Е. Еріксон, К. Левін та інші); розвитку особистості у процесі діяльності (Б. Анан'єв, О. Бодальов, Дж. Мід, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та інші); гуманістичного (Ш. Амонашвілі, Я. Корчак, К. Роджерс, В. Сухомлинський та інші) та компетентнісного підходів у вихованні (І. Єрмаков, І. Дикун, Є. Павлютенко, Л. Сохань, А. Хуторський та інші); виховання соціальної зрілості особистості (С. Вершловський, О. Каменєва, М. Лебедик, А. Мальчукова, О. Михайлов, А. Мудрик, А. Позняков, В. Радул та інші); розвитку та функціонування шкіл-інтернатів в Україні (В. Вугрич, Б. Кобзар, В. Покась, Г. Покиданов, Є. Постовойтов, С. Свириденко, В. Слюсаренко та інші); організації позаурочної діяльності у школах-інтернатах (Ю. Гербєєв, В. Слюсаренко та інші).

На різних етапах наукового пошуку нами використовувалися положення нормативних документів, спрямованих на поліпшення становища дітей загалом та дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: законів України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про охорону дитинства", "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року", Національної доктрини розвитку освіти, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти; Указу Президента України "Про

затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві”, постанови Кабінету Міністрів України “Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”.

Використання теоретико-методологічних положень зумовило формування та обґрунтування понятійно-термінологічного апарату дослідження, визначення провідних ідей і методів їх теоретичного обґрунтування, наукового аналізу досліджуваних фактів і явищ педагогічної дійсності, узагальнення, синтезу, експериментальної перевірки, оцінки ефективності педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

На різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження**:

теоретичні – аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення для розроблення науково-категоріального апарату дослідження; вивчення нормативних і програмних документів для уточнення завдань, педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів та характеристики потенціалу позаурочної діяльності шкіл-інтернатів у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників у сучасній Україні; синтез, порівняння та зіставлення різних поглядів на проблему дослідження, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності; теоретичне моделювання для розроблення структурно-функціональної моделі виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності;

емпіричні – діагностичні методи (бесіди, анкетування, тестування, самотестування, метод незакінчених речень, ранжування, вирішення проблемних ситуацій), прогностичні (експертної оцінки); обсерваційні (включене та опосередковане спостереження) застосовувалися для збору емпіричного матеріалу; методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) використовувався для визначення рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, перевірки ефективності педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності. Результативність експериментальної роботи оцінювалася на основі кількісного і якісного аналізу змін рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, порівняльного аналізу показників експериментальної і контрольної груп.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Бердянської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Запорізької області, Вовковинецької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Деражнянського району Хмельницької області, Горлівської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів № 4 Донецької області, Київської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів № 15, Корчунецької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів імені П. Панча, Шепетівському загальноосвітньому пансіоні I–III ступенів Хмельницької області (експериментальна група – 262 учнів); Володимир-Волинської спеціалізованої загальноосвітньої школи-

інтернату I–III ступенів з поглибленим вивченням предметів спортивного та суспільно-гуманітарного профілів Волинської області; Головчинецької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, Хмельницької області, Вознесенської загальноосвітньої школи-інтернату Миколаївської області, Київської спеціалізованої школи-інтернату I–II ступенів № 14 з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу (контрольна група – 258 учнів). Загальна кількість старшокласників шкіл-інтернатів, залучених до дослідно-експериментальної роботи, становила 520 учнів, а також 52 педагога загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

вперше розроблено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний), критерії (знання про соціальну дійсність, ціннісні орієнтації, соціальне самовизначення, реальна соціальна поведінка), показники та рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів (соціально необхідний (високий), соціально прийнятний (середній), соціально індивідуальний (нижче середнього), соціально неприйнятний (низький); педагогічні умови (цілеспрямована підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця; організація соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів, спрямована на формування соціального досвіду; педагогічна підтримка старшокласників шкіл-інтернатів; підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників); структурно-функціональну модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, основу якої складають: концептуальний блок (компоненти соціальної зрілості старшокласників, педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів), діагностичний блок (критерії, показники, рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів); процесуальний блок (змістове і методичне забезпечення, форми і методи роботи педагога зі старшокласниками, форми і методи роботи з педагогами);

уточнено сутність феномена “соціальна зрілість” як інтегративної властивості особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя; потенціал позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників (постійний педагогічний вплив на вихованців; можливість залучення школярів до соціально-культурної діяльності за різноманітними напрямками, що сприяє формуванню в них соціального досвіду: сприяння усвідомленню старшокласниками соціальних відносин тощо); педагогічні функції загальноосвітніх шкіл-інтернатів у сучасній Україні (охоронно-захисна, компенсаторна, реабілітаційна, попереджувально-профілактична, залучення вихованців до мистецтва, праці та допомога їм у професійному самовизначенні).

дистали подальшого розвитку форми і методи роботи з виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

лабораторії сімейного виховання і щорічних звітних наукових конференцій Інституту проблем виховання НАПН України (2002–2011 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 51 публікації, а саме: 1 одноосібній монографії, 3 навчально-методичних посібниках, 32 статтях в наукових фахових виданнях, 6 публікаціях у збірниках матеріалів конференцій, 9 публікаціях в інших виданнях.

Кандидатська дисертація “Формування гуманних відносин учнів I–IV класів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у позаурочній діяльності” (спеціальність 13.00.01 – теорія і історія педагогіки) була захищена в Інституті педагогіки АПН України у 1995 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (430 назв, з них 15 іноземною мовою), 23 додатків на 94 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 490 сторінок, з них 360 сторінок основного тексту. Робота містить 19 таблиць та 5 рисунків на 12 сторінках (з них 1 рисунок на одну сторінку).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методи дослідження; представлено концепцію, методологічну й теоретичну основи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – “*Теоретичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів*” – розкрито сутність та структуру феномена “соціальна зрілість”, визначено критерії і показники вихованості соціальної зрілості; специфіку виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Дослідження проблеми виховання соціальної зрілості, визначення основних характеристик цього процесу ґрунтується на теоретичних підходах різних галузей знань.

Аналіз філософських, соціологічних досліджень проблеми становлення соціальної зрілості свідчить про те, що вчені підходять до вивчення цього феномена з різних позицій. Ряд дослідників характеризують соціальну зрілість як: якісний стан розвитку особистості, який означає готовність і можливість бути повноцінним суб’єктом діяльності і нести за неї повну відповідальність перед собою і суспільством (О. Гундар); досягнення людиною такого рівня розумового, духовного, соціального, емоційного і вольового розвитку, коли вона усвідомлює своє місце в житті, відповідає не тільки за свої вчинки, але й за вчинки інших (І. Даниленко); сформованість в особистості соціальних якостей; відповідність рівня її розвитку суспільним потребам, соціально-економічному розвитку країни (Т. Старченко, І. Пустельник, М. Черниш); єдність суспільних і особистісних інтересів, опанування індивідом суспільними відносинами (Ю. Бардін).

Соціальна зрілість трактується переважно як сформованість в особистості певних соціальних якостей, засвоєння загальнолюдських, соціальних, моральних норм і вимог.

У західних психологічних теоріях “соціальна зрілість” розглядається як результат індивідуального самовизначення, що виявляється у ставленні до: стилю, образу, стратегії життя (К. Хорні); своїх власних здібностей і потенціалу (А. Бандура); власної долі, життя в цілому; піклування про інших, здійснення соціальних вчинків (Е. Фромм); власних дій і поведінки (А. Бандура); розуміння та інтерпретації соціального оточення, подій життя (А. Кардінер, Р. Харре); вступу з іншими у відносини; солідарності з іншими людьми (А. Адлер); залучення до діяльності, взаємодії (Дж. Мід, Л. Філіпс, Г. Хаймен, Е. Шпрангер); самореалізації, самоактуалізації, самовдосконалення (у автономії від соціальних норм і заборон) (А. Маслоу).

Окремими дослідниками в концепції соціальної зрілості відображено: наявність соціальної активності особистості, набуття нею соціального досвіду і особистісної волі через визначення соціальних страхів (Л. Колберг); набуття соціального досвіду в соціальних ситуаціях (Дж. Мід).

Аналіз вітчизняних та зарубіжних психологічних досліджень дає змогу зазначити, що соціальну зрілість визначають як інтегративну характеристику особистості й зосереджують увагу на такому: виявлення відповідальності (О. Киричук, К. Муздибаєв, М. Савчин, Д. Фельдштейн); досягнення людиною певних результатів у житті (Х. Ремшмідт); наявність знань і умінь, якими повинна оволодіти людина (Б. Ананьєв, О. Бодальов); усвідомлення себе суб'єктом власного життя, індивідуальності (А. Гудзовська).

Соціальна зрілість особистості виявляється в: діяльності, активності, солідарності з іншими людьми (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, В. Зенківський, А. Петровський, С. Рубінштейн та інші); усвідомленні спрямованості (самовизначення) (Л. Божович, В. Мухіна, В. Сафін, Н. Соболева та інші).

Вивчення педагогічних праць з проблеми виховання соціальної зрілості дозволяє стверджувати, що даний феномен розглядають як: діалектику пристосування людини до суспільства та відособлення від нього; досягнення необхідного для суспільства рівня соціальної зрілості, що конкретизується у відповідних ознаках адаптивності (ступінь оволодіння рольовими відносинами в різних сферах життя, наявність реалістичних для даного суспільства життєвих цінностей та уявлень про способи їх досягнення; необхідний на кожному віковому етапі рівень освіти) та відокремленості від суспільства (наявність власних поглядів, здатність застосовувати їх у нових ситуаціях; наявність психологічної автономії, самосприйняття, емоційної автономії, почуття власної гідності; поведінкова автономія, тобто міра готовності та здатності до самостійного вирішення проблем, протистояння життєвим ситуаціям, що гальмують саморозвиток; означений рівень креативності) (А. Мудрик); спрямованість людини на поведінку в суспільстві, яка передбачає здатність до самостійного і відповідального ухвалення рішень, визначення власного життєвого шляху, прагнення до саморозвитку

і самовдосконалення (С. Вершловський); досягнення особистістю певного рівня освіченості, яка асоціюється із загальнокультурною, допрофесійною компетентністю учнів; спроможність вирішувати завдання різного характеру (пізнавальні, ціннісно зорієнтовані, комунікативні) (М. Максимова, А. Позняков); комплекс базових соціальних якостей (О. Каменева); процес розкриття потенційних можливостей особистості, який гарантує сформованість таких якостей індивіда, що мають суттєвий вплив на саморегуляцію його поведінки (О. Михайлов, В. Радул).

Теоретичний аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу уточнити сутність феномена "*соціальна зрілість*" як інтегративної властивості особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя.

Доведено, що основними *компонентами* в структурі соціальної зрілості є *когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний*.

Когнітивний компонент передбачає наявність знань, соціальних уявлень та розуміння соціальної дійсності, знань про такі соціальні якості, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність. Завдяки когнітивному компоненту індивід засвоює соціальний досвід, що охоплює набуття відомостей про форми суспільного життя та взаємодію людей, про соціальні інститути, соціальні норми та цінності; формування затребуваної сукупності основних соціальних ролей.

Емоційно-ціннісний компонент характеризується розвитком соціально цінних та особистісно значущих мотивів, що опосередковують орієнтацію соціальної поведінки; ціннісними орієнтаціями. Він забезпечує готовність до самовизначення – вольового, усвідомленого виявлення та зміцнення власної позиції в проблемних ситуаціях.

Поведінково-діяльнісний компонент характеризується досвідом застосування знань і вмінь у соціальній поведінці, взаємодії з іншими людьми. Виявляється у дотриманні соціальних норм, виконанні основних соціальних ролей; сформованості таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії та показники вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів: *знання про соціальну дійсність* (знання про суспільство; усвідомлення сутності соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця; знання про сутність таких соціально значущих якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність); *ціннісні орієнтації* (повага до цінностей суспільства, сім'ї, майбутнього професійного вибору; мотивація до набуття соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності); *соціальне самовизначення* (ставлення до соціальних норм, до інших людей; адекватна самооцінка); *реальна соціальна поведінка* (дотримання соціальних норм; прояв соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності;

наявність соціальних умінь конструктивно вирішувати конфлікти, оцінювати соціальну ситуацію, робити адекватний вибір та нести за нього відповідальність).

Дослідження специфіки виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності вимагає врахування чинників, які безпосередньо ускладнюють цей процес: особливість контингенту; негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток вихованців: заорганізованість життєдіяльності учнів, наслідками якої є орієнтація поведінки дитини на тотальний контроль з боку педагогів; превалювання авторитарної педагогіки; формалізм у виховній роботі: “педагогіка заходів”, відсутність індивідуального підходу до дитини, гіперопіка вихованців; недостатні можливості для формування соціальної відповідальності вихованців; обмеження соціального простору, наслідками якого є: вимушена адаптація до однолітків; труднощі спілкування з людьми поза межами інтернатного закладу тощо; організаційно-педагогічні проблеми функціонування шкіл-інтернатів; недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату, що заважають ефективному досягненню завдань виховання соціальної зрілості старшокласників: формальні вимоги до всіх учнів, люзя диференціацією їхніх здібностей та інтересів; недоліки профорієнтаційної роботи тощо.

У другому розділі – *“Сучасні загальноосвітні школи-інтернати у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників”* – охарактеризовано потенціал позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів, їхні педагогічні функції у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Загальноосвітні школи-інтернати як навчально-виховні заклади нового типу були започатковані в Радянському Союзі за рішенням XX з'їзду КПРС у 1956 році.

У кінці 60-х на початку 70-х років була створена потужна навчальна, матеріальна і кадрова база для діяльності шкіл-інтернатів, але пріоритети освітньої політики цього періоду були зміщені, за своєю соціальною функцією школи-інтернати переорієнтувалися на вирішення проблем соціально-педагогічного захисту дітей, що не мали належних умов виховання, педагогічно занедбаних, схильних до асоціальних вчинків.

Проблема розвитку та функціонування шкіл-інтернатів в Україні знайшла відображення в працях В. Вугрича, Б. Кобзаря, В. Покася, Г. Покиданова, Є. Постовайтова, С. Свириденко, В. Слюсаренка.

На сучасному етапі широко розвивається мережа інтернатних закладів освіти різних типів. Це зумовлено економічними (матеріальні труднощі сімей, поширення безробіття, послаблення функцій державних установ, покликаних займатися вихованням, навчанням дітей) та соціальними (позбавлення моральної відповідальності батьків за виховання дітей, збільшення кількості кризових сімей тощо) чинниками.

Головними завданнями загальноосвітніх шкіл-інтернатів різних типів на сучасному етапі є: забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із багатодітних та малозабезпечених родин; створення умов для розвитку, фізичного, соціального та психічного здоров'я

вихованців; засвоєння освітніх програм, навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства і держави; соціальний захист, медико-психолого-педагогічна реабілітація та соціальна адаптація вихованців; охорона прав та інтересів школярів; підготовка вихованців до самостійного життя.

Загальноосвітні школи-інтернати мають певний потенціал щодо виховання соціальної зрілості старшокласників: за використання позаурочного часу стає можливим залучення вихованців до соціально-культурної діяльності різноманітних напрямів (навчально-пізнавальної, трудової, ціннісно-орієнтаційної, художньо-естетичної, екологічної, комунікативної, спортивної, туристсько-краєзнавчої, громадсько-суспільної), що сприяє формуванню соціального досвіду школярів; завдяки тривалому спілкуванню учнів з педагогами з'являється можливість для спостережень за дітьми у різноманітній діяльності, постійного педагогічного впливу на вихованців.

Потенціал позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів з виховання соціальної зрілості старшокласників набуває більшої значущості за умов: цілеспрямованої роботи педагогічних колективів з виховання соціальної зрілості старшокласників; залучення вихованців до соціально-культурної діяльності, що сприяє засвоєнню соціального досвіду; сприяння усвідомленню старшокласниками соціальних відносин (основ конституційного устрою, прав, свобод, громадянської відповідальності, ролі сім'ї та суспільства тощо); урізноманітнення форм соціального життя вихованців, широкого використання педагогічних форм і методів для комплексного впливу на розвиток усіх сфер і властивостей особистості: свідомості, почуттів, якостей і поведінки, які моделюють відносини, притаманні дорослому світові, що дозволить старшокласникам осмислювати, переживати їх складність і суперечливість, стимулює до обговорення різних соціальних проблем.

Провідним вектором розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів на сучасному етапі є: підготовка вихованців до самостійного життя, до виконання основних соціальних ролей, необхідних для повноцінного і змістовного життя в суспільстві (громадянина, сім'янина, фахівця), що дозволить їм у майбутньому успішно залучатися до соціальних відносин.

Сучасні школи-інтернати реалізують такі основні педагогічні функції: охоронно-захисну, компенсаторну, реабілітаційну, попереджувально-профілактичну, залучення вихованців до мистецтва; праці та допомога їм у професійному самовизначенні тощо.

Охоронно-захисна функція шкіл-інтернатів спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державного та міжнародного законодавства з метою забезпечення гарантованих їм прав та умов життєдіяльності.

Компенсаторна функція шкіл-інтернатів полягає у створенні умов, максимально наближених до життя дитини в сім'ї; комфортної атмосфери, відносин, які ґрунтуються на довірі, прийнятті, визнанні, підтримці, відповідальності, любові до дитини.

Реабілітаційна функція шкіл-інтернатів передбачає стабілізацію й поліпшення стану здоров'я вихованця; заповнення прогалин у навчанні; формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних

комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини.

Попереджувально-профілактична функція шкіл-інтернатів має на меті виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації вихованців; формування позитивної спрямованості особистості.

Функція залучення вихованців шкіл-інтернатів до мистецтва передбачає систематичну роботу педагогів, спрямовану на вивчення інтересів та здібностей школярів в різних видах мистецтва, охоплення гуртковою роботою художньо-естетичного спрямування, що сприяє розвитку в них відчуття прекрасного.

Реалізація такої соціально-педагогічної функції шкіл-інтернатів, як залучення вихованців до праці та допомога їм у професійному самовизначенні передбачає охоплення школярів різними видами трудової діяльності; проведення бесід, професійно зорієнтованих занять; створення в школах-інтернатах профільних класів; формування у вихованців уявлень щодо ринку праці й професій.

У третьому розділі – *“Стан вихованості соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів”* – представлено хід та результати констатувального етапу експерименту, у процесі якого визначено: рівні та особливості вихованості соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів; рівні готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників; з’ясовано зміст позаурочної діяльності з виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Констатувальний етап експерименту охоплював 520 старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів: Бердянської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Запорізької області, Вовковинецької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Деражнянського району Хмельницької області, Вознесенської загальноосвітньої школи-інтернату Миколаївської області, Володимир-Волинської спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів з поглибленим вивченням предметів спортивного та суспільно-гуманітарного профілів Волинської області, Горлівської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів № 4 Донецької області, Головинської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, Хмельницької області, Київської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів № 15, Київської спеціалізованої школи-інтернату I–II ступенів № 14 з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу, Корчунецької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів імені П. Панча, Шепетівського загальноосвітнього пансіону I–III ступенів Хмельницької області, а також 110 педагогів цих шкіл-інтернатів.

Для виявлення рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів використано ряд діагностичних методик та методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники визначених нами критеріїв: експертна оцінка, опитування за авторською анкетною, бесіди, анкета “Оцінка припустимості вчинків та життєвих принципів сучасних старшокласників” (О. Позднякова), тестування, ранжування, метод незакінчених речень, методика М. Рокича, тестування – методика дослідження ставлення до інших людей

(А. Маркової), самотестування “Оцінка власної поведінки в конфліктній ситуації” (методика А. Аджієва), “Мій запас міцності” (А. Маркової), методика дослідження самооцінки Ч. Спілбергера, розв’язання проблемних ситуацій, педагогічні спостереження.

З огляду на результати діагностики, відповідно до означених критеріїв і показників було визначено чотири рівні вихованості соціальної зрілості: соціально необхідний (високий), соціально прийнятний (середній), соціально індиферентний (нижче середнього), соціально неприйнятний (низький).

Для старшокласників, яких зараховано до групи із *соціально необхідним (високим)* рівнем вихованості соціальної зрілості, характерними є ґрунтовні знання про соціальні норми, усвідомлення сутності та необхідності їх дотримання у власній життєдіяльності; глибоке розуміння змісту соціальних ролей: громадянина, сім’янина, фахівця; ґрунтовні знання щодо сутності таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність; нормативна система цінностей, усвідомлення їхньої сутності та прагнення дотримуватися їх у відносинах з іншими людьми; зацікавленість проблемами соціального життя, майбутнього професійного вибору; прагнення до набуття таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність. Вихованці, яким притаманний цей рівень вихованості соціальної зрілості, дотримуються соціальних норм, виявляють: позитивне ставлення до соціальних норм, адекватну самооцінку, стійке ціннісне ставлення до людей; соціальну відповідальність, соціальну активність, толерантність, солідарність; уміння конструктивно вирішувати конфлікти, оцінювати соціальну ситуацію, робити адекватний вибір та нести за нього відповідальність. Кількість таких старшокласників становила 17,5 %.

Старшокласники, які зараховані до групи осіб із *соціально прийнятним (середнім)* рівнем вихованості соціальної зрілості виявляють: достатні знання про соціальні норми, усвідомлення сутності та необхідності їх дотримання у власній життєдіяльності; розуміння змісту соціальних ролей: громадянина, сім’янина, фахівця; достатні знання щодо сутності таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність; нормативну систему цінностей, усвідомлення їхньої сутності та прагнення дотримуватися їх у відносинах з іншими людьми; зацікавленість проблемами соціального життя, майбутнього професійного вибору, але переважно з прагматичних мотивів; намагаються набути таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність; позитивно ставляться до соціальних норм. Для них характерним є ситуативне ставлення до людей; адекватна або занижена самооцінка. Переважно дотримуються соціальних норм під час вибору моделей поведінки. У більшості випадків виявляють соціальну відповідальність, соціальну активність, толерантність, солідарність. Наявним є уміння конструктивно вирішувати конфлікти, але інколи воно супроводжується сумнівними щодо адекватності діями; не завжди здатні оцінювати соціальну ситуацію, робити адекватний вибір та нести за нього відповідальність. Серед досліджуваних старшокласників шкіл-інтернатів таких було виявлено 23,7 %.

Старшокласники *соціально індиферентного (нижче середнього)* рівня вихованості соціальної зрілості характеризуються: недостатніми знаннями про соціальні норми; недостатньою усвідомленістю їхньої сутності та необхідності їх дотримання у власній життєдіяльності; неналежним розумінням змісту соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця; недостатніми знаннями щодо сутності таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність. Ці старшокласники мають відповідну знанням соціальних норм систему цінностей, недостатньо усвідомлюють їхню сутність, що виявляється у відносинах з іншими людьми; іноді виявляють зацікавленість до проблем соціального життя, але насамперед тих, що становлять для них особистий інтерес; виявляють ситуативне прагнення щодо набуття таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність. Характерним є ситуативне ставлення до соціальних норм; ціннісне ставлення до людей майже не сформоване; виявляється занадто завищена або занижена самооцінка. Дотримання соціальних норм у власній поведінці здійснюється за умови присутності зовнішнього контролю; майже не виявляють соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності. Іноді провокують виникнення конфліктних ситуацій, намагаючись вирішити їх на свою користь; відчують певні ускладнення при оцінюванні соціальних ситуацій; при здійсненні адекватного вибору. Кількість таких старшокласників – 32,4 %.

Соціально неприйнятний (низький) рівень вихованості соціальної зрілості мають старшокласники з фрагментарними знаннями про соціальні норми, недостатнім розумінням їхньої сутності та необхідності дотримання у власній життєдіяльності. Вони не розуміють змісту соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця. У них відсутні знання щодо сутності таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність; ігнорують соціальні норми, ціннісне ставлення до людей не сформовано; значно завищена або занадто занижена самооцінка. Ці вихованці мають викривлені ціннісні орієнтації; не виявляють зацікавленості проблемами соціального життя, прагнення до набуття таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність. Не дотримуються соціальних норм, виявляють безвідповідальність, нетерпимість, нестриманість, не бажають взаємодіяти. Часто провокують конфлікти, намагаючись ствердитися за рахунок сили, завдання шкоди іншим; не вміють оцінювати соціальну ситуацію, здійснювати адекватний вибір. Таких старшокласників 26,4 %.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що значна більшість старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів виявили соціально індиферентний (нижче середнього) рівень вихованості соціальної зрілості – 32,4 % учнів; соціально неприйнятний (низький рівень) – 26,4 % старшокласників. Отже, загальний рівень вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів не відповідає суспільним вимогам.

Для виявлення причин такого стану нами було діагностовано рівні готовності педагогів до роботи з виховання соціальної зрілості старшокласників.

Згідно з провідними ідеями теорії діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші) структуру готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості ми розглядали в єдності чотирьох взаємопов'язаних структурних компонентів: ціннісно-мотиваційного, заснованого на стійкій спрямованості щодо організації процесу виховання соціальної зрілості як актуального аспекту професійної діяльності, прагненні виконувати цю діяльність на високому рівні, спроможності забезпечити продуктивний розвиток вихованця школи-інтернату та закласти основи для власного професійного та особистісного зростання; когнітивного, який об'єднує сукупність знань педагога щодо його ролі у розвитку та саморозвитку особистості, яка формується в умовах позасімейного виховання, знання про сутність соціальної зрілості та специфіку її виховання у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів; діяльнісно-технологічного, який передбачає володіння формами і методами виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; рефлексивного, який пов'язаний з аналізом процесу виховання соціальної зрілості; свого ставлення до даної сфери професійної діяльності, характеру та рівня її виконання.

Показниками готовності педагога до організації виховання соціальної зрілості старшокласників у школах-інтернатах було визначено: емоційно-позитивна мотивація щодо виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів; прагнення ефективно реалізувати її; знання про сутність соціальної зрілості та специфіку її виховання у старшокласників школи-інтернату; володіння відповідними формами і методами виховання; рефлексивна позиція, яка пов'язана з адекватним оцінюванням себе як педагога, здатного виховувати соціальну зрілість у старшокласника в процесі його розвитку та саморозвитку.

З метою виявлення рівнів готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників було використано опитування за авторською анкетною, бесіди, аналіз планів виховної роботи вихователів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, вивчення педагогічного досвіду роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів, тест професійної позиції педагогів "ХіМ" (автори А. Бадак, Є. Ківшик).

За результатами діагностичної роботи виявлено високий, середній і низький рівні готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

Високий рівень готовності до виховання соціальної зрілості старшокласників виявили 20,9 % педагогів. Вони характеризуються емоційно-позитивною мотивацією до організації виховання соціальної зрілості школярів як актуального аспекту професійної діяльності; виявленням спроможності забезпечити продуктивний розвиток вихованців шкіл-інтернатів та закласти основи для власного професійного й особистісного зростання. Педагоги, які виявляють цей рівень, мають глибокі знання про сутність і специфіку виховання соціальної зрілості у старшокласників школи-інтернату; володіють відповідними формами і методами виховання; у них сформована рефлексивна позиція, що виявляється в адекватній самооцінці, упевненості у власних силах.

Середній рівень готовності до виховання соціальної зрілості старшокласників школи-інтернату виявили 45,5 % педагогів. Для цієї групи педагогів характерна

ситуаційна спрямованість щодо виховання соціальної зрілості старшокласників, вони мають достатні знання про сутність виховання соціальної зрілості; недостатньо використовують форми і методи виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; у них лише частково сформована рефлексивна позиція, що виявляється в неадекватній самооцінці, невпевненості у власних силах.

Низький рівень готовності педагогів до виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів виявили 33,6 % педагогів. Для цієї групи педагогів характерними є відсутність спрямованості щодо виховання соціальної зрілості старшокласників, небажання ефективно здійснювати його. Педагоги цієї групи виявляють недостатні знання про сутність і специфіку виховання соціальної зрілості учнів; не використовують відповідні форми і методи, їхня рефлексивна позиція нерозвинена, що виявляється у невпевненості у власних силах.

Отже, констатувальний етап експерименту засвідчив, що більшість педагогів шкіл-інтернатів не володіє достатніми знаннями з питань виховання соціальної зрілості, робота в цьому напрямі має переважно формальний, епізодичний характер, її проведення не завжди передбачає досягнення конкретної мети; значна кількість педагогічних працівників недостатньо обізнана з методикою організації позаурочної діяльності з виховання соціальної зрілості у старшокласників. Це виявляється в невмінні організувати систематичну, цілеспрямовану роботу з виховання соціальної зрілості; більшість педагогічних працівників недостатньо обізнана з формами і методами виховання соціальної зрілості старшокласників; недостатньо використовують можливості позаурочної діяльності.

У *четвертому розділі* – *“Концептуалізація проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”* – сформульовано вихідні концептуальні положення, представлено структурно-функціональну модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності; обґрунтовано педагогічні умови виховання зазначеної інтегративної властивості особистості.

Враховання змісту, потенціалу позаурочної діяльності дозволило визначити принципи організації та реалізації виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, а саме:

- *принцип соціальної відповідності* (необхідність узгодженості змісту і методів вирішення соціальної ситуації, в якій організовується виховний процес). Завдання виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів були зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачали формування готовності вихованців до ефективного вирішення життєвих проблем. Умовами реалізації цього принципу слугували: орієнтація педагогічного процесу на можливості соціуму, врахування його найрізноманітніших чинників;

- *принцип життєвої ціннісно-сислової творчої самодіяльності* (становлення особистості вихованця як творця і проектувальника свого життя, який вміє приймати самостійні рішення, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни, має певну соціальну позицію, виявляє соціальну відповідальність, соціальну активність) реалізовувався завдяки участі вихованців у вирішенні питань життєдіяльності колективу школи-інтернату, розвитку шкільного самоврядування; підтримки

ініціатив, спрямованих на досягнення соціально значущих цілей; створення ситуацій прийняття старшокласниками самостійних рішень та відповідальності за їх виконання;

– *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії* (учасники виховного процесу виступали повноправними партнерами у процесі спілкування, беручи до уваги точку зору один одного, визнавали право на її відмінність від власної, узгоджували свої позиції).

Реалізація цього принципу сприяла налагодженню довірливих стосунків, формуванню почуття вдячності до педагога, зниженню психологічної напруги, що дозволяло педагогу своєчасно підтримувати вихованця.

В основу процесу виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів нами було покладено гуманістичний та компетентнісний підходи.

Реалізація гуманістичного підходу передбачала дотримання педагогами шкіл-інтернатів таких правил: ставитися до дитини як до найвищої цінності, сприяти виявленню взаємної відкритості, відвертості; допомагати вихованцю зрозуміти власну цінність через відчуття довіри, поваги, любові, розвиток у нього почуття власної гідності; виявляти турботу і любов до дитини; відмовитися від моралізування, замінивши його спільним з вихованцем вирішенням складних життєвих проблем, розвивати у дитини здібності конструювати соціально цінну діяльність.

Використання компетентнісного підходу у вихованні соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів передбачало: формування практичних умінь вихованців свідомо й відповідально залучатися до системи соціальних відносин; готовності до сімейного життя, до побудови власної сім'ї на основі усвідомленої материнської та батьківської позиції; розвиток різноманітних здібностей вихованців, їх підготовку до вибору професії; оволодіння школярами уміннями самостійно реалізовувати свої життєві плани, відстоювати громадянську і моральну позицію.

Аналіз та результати констатувального етапу дослідження засвідчили необхідність посилення уваги до питання виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів. У зв'язку з цим була розроблена структурно-функціональна модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності (рис.), яка апробовувалася протягом 2007–2010 рр.

Однією з педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів є *підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників*, яка передбачає організацію цілеспрямованої роботи з метою надання їм необхідних знань з теорії і методики виховання соціальної зрілості; сприяє формуванню емоційно-позитивної мотивації щодо виховання соціальної зрілості.

Наступною педагогічною умовою є *цілеспрямована підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця*, оскільки поза оволодінням соціальними ролями неможливе формування соціальної поведінки.

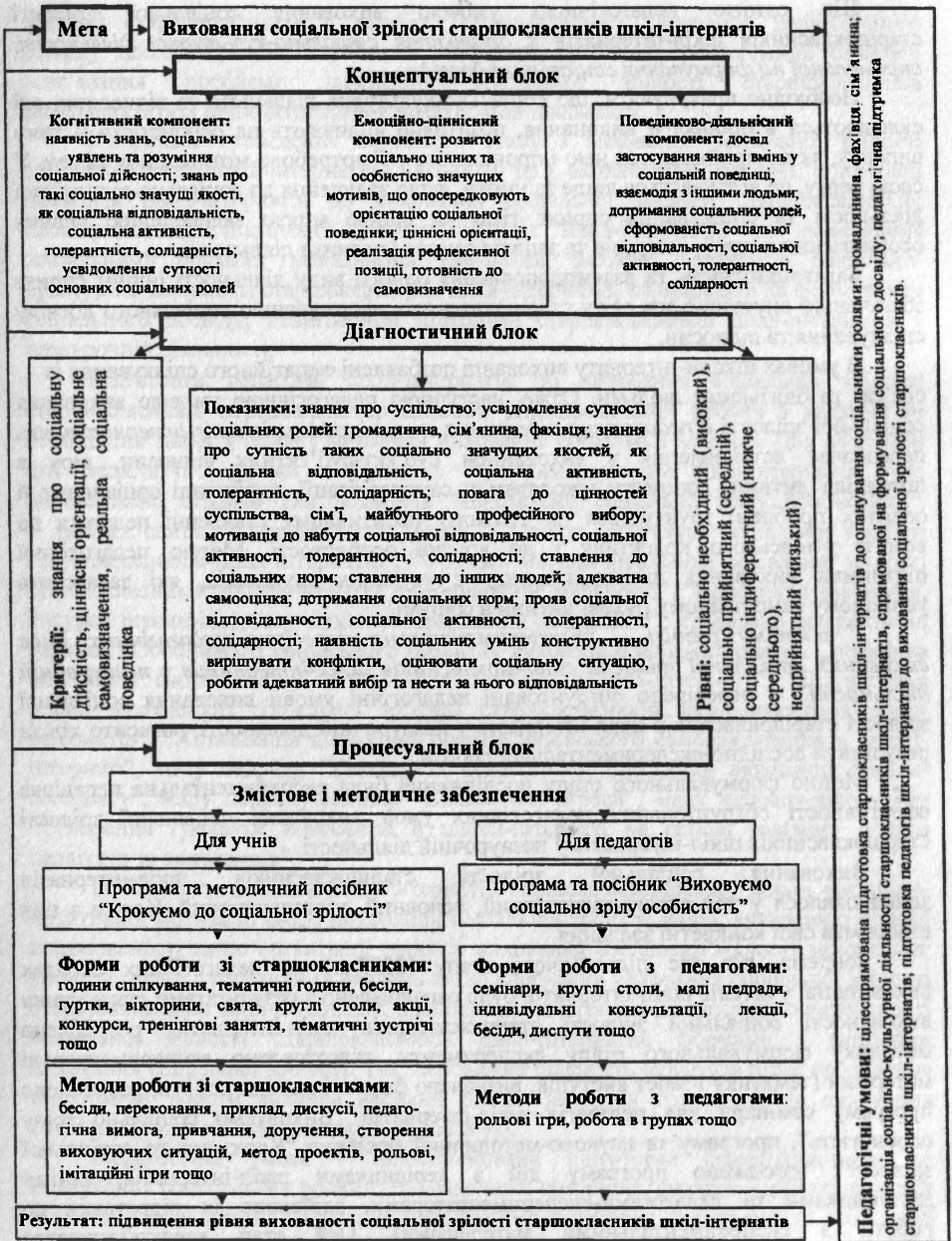

Рис. Структурно-функціональна модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності

Ще однією педагогічною умовою виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів є *організація соціально-культурної діяльності, спрямованої на формування соціального досвіду*.

Необхідно враховувати, що соціально-культурна діяльність та відносини, які складаються в процесі її виконання, позитивно впливають на особистість у тому випадку, якщо приймаються нею і проникають у її потребово-мотиваційну сферу. У свою чергу, це відбувається лише за умови, якщо залучення до соціально-культурної діяльності та спілкування сприяє тією чи іншою мірою задоволенню певних особистісних потреб, інтересів та запитів самого учасника діяльності.

Багатоманітність та взаємодоповнення одного виду діяльності іншим сприяє збагаченню внутрішнього світу старшокласників, формуванню соціального досвіду спілкування та відносин.

В умовах школи-інтернату вихованці позбавлені емпатійного спілкування із сім'єю та близькими людьми. Отже, наступною педагогічною умовою виховання соціальної зрілості є *педагогічна підтримка старшокласників шкіл-інтернатів*, яка передбачає встановлення з вихованцем суб'єкт-суб'єктних відносин, віру в потенціал дитини, допомогу школярам у самореалізації, вирішенні соціальних й освітніх проблем; ґрунтується на стійкому позитивному ставленні педагога до всього учнівського колективу і до кожної особистості. Метою педагогічної підтримки вихованця школи-інтернату є усунення труднощів, які заважають успішному самостійному рухові дитини в соціумі.

У п'ятому розділі – *“Експериментальна перевірка педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”* – перевірено обґрунтовані педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, розкрито хід та результати дослідно-експериментальної роботи.

Метою формувального етапу дослідження була експериментальна перевірка ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів здійснювалося у три етапи: підготовчий, основний, узагальнюючий. Кожен з цих етапів мав свої конкретні завдання.

Зокрема, під час підготовчого етапу (2007 р.) на педагогічних нарадах вихователів, учителів шкіл-інтернатів було ознайомлено з результатами діагностики вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, розроблено методику формувального етапу експерименту, підготовлено експериментальні матеріали (тематику і зміст виступів, визначено форми і методи роботи; розроблено програму семінару для педагогів шкіл-інтернатів “Виховуємо соціально зрілу особистість”, програму та науково-методичний посібник “Крокуємо до соціальної зрілості”; узгоджено програму дій з керівниками шкіл-інтернатів, їхніми заступниками та педагогами-експериментаторами, здійснено їх підготовку до роботи з експериментальними матеріалами). Цей етап характеризувався підготовчою роботою адміністрацій шкіл-інтернатів, що була спрямована на розуміння педагогами значення й актуальності проблеми виховання соціальної

зрілості старшокласників в умовах школи-інтернату, вивчення педагогічного досвіду шкіл-інтернатів України із заявленої проблеми; розроблення стратегії розв'язання проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

У процесі проведення основного етапу з виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів (2007–2010 рр.), акцентовано увагу на: підготовці педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників; цілеспрямованій підготовці старшокласників шкіл-інтернатів до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця; організації соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів, спрямованої на формування соціального досвіду; педагогічній підтримці старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників передбачала організацію цілеспрямованої роботи з надання їм необхідних знань з теорії і методики виховання соціальної зрілості. Для реалізації цієї педагогічної умови в практику експериментальних шкіл-інтернатів було впроваджено семінар для педагогів “Виховуємо соціально зрілу особистість”. У рамках семінару впроваджено лекції: “Сутність, структура соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів”, “Форми і методи виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”, “Конфлікт і взаємодія. Ресурси школи-інтернату щодо попередження конфліктів”, проведено інтерактивні заняття: “Особливості соціального розвитку вихованців шкіл-інтернатів. Специфіка виховання соціальної зрілості старшокласників школи-інтернату”, “Діагностика рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів”, “Активізація діяльності органів учнівського самоврядування в школі-інтернаті”, малу педраду “Технологія педагогічної підтримки вихованця школи-інтернату”, малу педраду-семінар “Школа без агресії”, малу педраду-ділову гру “Створення гуманної атмосфери в школі-інтернаті на основі взаємної поваги педагогів та вихованців”.

Робота з педагогами шкіл-інтернатів сприяла підвищенню їхньої емоційно-позитивної мотивації щодо виховання соціальної зрілості учнів, виявленню стійкої спрямованості щодо організації процесу виховання соціальної зрілості вихованців; набуттю знань, теоретичних уявлень щодо специфіки виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів, оволодінню педагогами діагностикою вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; формами і методами виховання соціальної зрілості. Так, переважна більшість педагогів після проведення підготовчої роботи виявила високий рівень загальної готовності до виховання соціальної зрілості старшокласників (67,8 %).

Педагогічна умова – цілеспрямована підготовка старшокласників до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця – забезпечувалася шляхом упровадження навчально-методичного посібника “Крокуємо до соціальної зрілості” та відповідної програми, яка була розрахована на 75 годин, складалася з чотирьох модулів: “Я – громадянин України”, “Я серед інших”, “Я – майбутній фахівець”, “Я – майбутній сім'янин”. Основні завдання програми: ознайомлення

старшокласників із сутністю соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця; сприяння формуванню адекватного бачення життєвої перспективи, життєвих цілей та планів; розвиток комунікативних умінь з конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; формування вміння самостійно будувати власне життя в мінливих економічних і соціальних умовах; сприяння саморозвитку вихованців.

Запровадження модуля “Я – громадянин України” мало на меті виховання у старшокласників громадянськості та патріотизму, поваги до прав і свобод людини. Тематику модуля були: “Я – громадянин України”, “Щоб молодь жила долею Вітчизни”, “Моя правосвідомість”. У рамках цього модуля було проведено тематичні години: “Бути громадянином”, “Мій основний закон”, “Державні символи України”, “Славетні постаті України”, “9 травня – день вічної пам’яті”, “Закон і ми”, години спілкування: “Я – людина, особистість, громадянин”, “Шкільне життя та закон” тощо, тематична зустріч “Доля поета – історія життя і творчого шляху В. Стуса”, вечір пам’яті “Вкраїна ХХ століття: рік 33”, гра-аукціон “Чи знаєте ви закон?”

Метою модуля “Я серед інших” було: зміцнення й розширення адаптивних зв’язків старшокласників шкіл-інтернатів з навколишньою дійсністю. Цей модуль об’єднав п’ять тем: “Особливості спілкування та розуміння людьми один одного”, “Конфлікти. Стратегії поведінки в конфлікті”, “Толерантність. Що це?”, “Підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до вирішення питань особистісного самовизначення”, “Усвідомлення власного рівня адаптивних можливостей”, “Я – господар власного життя”. У процесі реалізації цього модуля впроваджено тренінгові заняття: “Розвиток навичок спілкування”, “Вчусь відстоювати власні думки”, “Не дозволимо собою маніпулювати”, “Вчуса володіти собою”, “Світ очима агресивної людини”, “Сім напрямів навчання толерантності”, “Чому в нашому житті важко бути толерантним?”, “Різні та інші”, “Прогнозування і переборення життєвих перешкод”, “Самовизначення” тощо, година спілкування “Як перетворити мрії на реальність”, імітаційна гра “Я сам і погляд з боку”.

Реалізація модуля “Я – майбутній фахівець” мала на меті виховання готовності старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до професійного самовизначення. Тематику модуля були: “Світ професій”, “Здібності людини та її професійний вибір”, “Прийняття рішення про планування майбутнього професійного шляху”. Було впроваджено бесіди: “Як обрати професію”, “Я хочу: інтереси, здібності”, “Помилки у виборі професії” тощо, заняття-практикум “Як влаштуватися на роботу”, рольова гра “Я можу: здібності, професійна відповідність”.

Мета модуля “Я – майбутній сім’янин” – підготувати старшокласників шкіл-інтернатів до сімейного життя. Модуль містив теми: “Юність – час подібатися”, “Багатство відносин: шлях у лабіринті”, “Формула щасливого шлюбу”, “Сімейна економіка”, “Сімейне господарювання”. У рамках цього модуля було впроваджено: круглий стіл “Сім’я в житті людини”, бесіда “Вступаючи у світ дорослих відносин”, усний поетичний журнал “Ще раз про любов”, практичні заняття, імітаційні ігри: “Взаємні претензії”, “Шлюбний контракт”, “Сімейний договір”, рольові ігри: “Дівич-вечір”, “Сватання” тощо.

Організація соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів надала можливість вихованцям вибирати мету та способи такої діяльності, гуманізації соціально-освітнього середовища, розуміння учнями її соціальної значущості; планування вихованцями діяльності, обговорення різних варіантів участі в поєднанні із самоконтролем та оцінюванням. Так, організація самоврядування, створення системи постійних та тимчасових доручень; робота клубів: “Берегиня”, “Творчість”, “Правознавець” тощо, секцій, гуртків; проектна діяльність: “Ми – школі”, “Зелений край”, “Що я можу зробити для своєї Вітчизни”, “Милосердя”, “Ким я хочу бути”, “Мій край – моя історія”, “Героїка України” тощо; залучення школярів до суспільно корисної праці; групова робота вихованців дозволили створити умови, необхідні для групової взаємодії, співпраці, самостійної орієнтації в тій чи іншій ситуації, сприяли формуванню соціального досвіду. Цьому також слугувало поєднання діяльності з продуктивним спілкуванням, конструктивними міжособистісними відносинами та цілісною системою впливів з боку педагогів як основних організаторів соціально-культурної діяльності учнів.

Здійснюючи педагогічну підтримку старшокласників шкіл-інтернатів, педагоги стимулювали у вихованців самопізнання своїх позитивних рис; формували моральні якості школяра у процесі оцінювання власної поведінки; акцентували увагу на позитивних вчинках учнів; підтримували ініціативу, активність, сприяли проявам відповідальності, толерантності, солідарності; виявляли довіру до вихованців; формували у школярів віру у власні сили.

У процесі здійснення педагогічної підтримки старшокласників шкіл-інтернатів педагоги виявляли педагогічний оптимізм, орієнтувалися на ненасильницьку взаємодію, на реальні можливості й здібності вихованців, допомагали їм оволодіти засобами розв’язання проблем; залучали їх до спільних справ; надавали перевагу відкритим, партнерським відносинам, діалоговим формам спілкування; заохочували та підтримували самостійність вихованців у вирішенні проблем; розвивали в них здатність до рефлексії. Саме така позиція педагогів шкіл-інтернатів забезпечувала найбільш повне розкриття особистості кожного вихованця, сприяла підвищенню рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників.

Узагальнюючий етап передбачав проведення підсумкових контрольних зрізів з метою визначення ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Протягом усієї експериментальної роботи здійснювалася регулярна педагогічна діагностика вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності; вносилися корективи; проаналізовано кількісні та якісні результати дослідження.

Після завершення дослідно-експериментальної роботи проводився контрольний зріз, зміст якого був ідентичний діагностичному вивченню на початку роботи. Його результати засвідчили значне підвищення рівня вихованості соціальної зрілості у старшокласників шкіл-інтернатів експериментальної групи (табл.).

Після проведення дослідно-експериментальної роботи відбулися значні позитивні зміни щодо рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів. Так, порівняно з початком дослідно-експериментальної роботи, відсоток

старшокласників шкіл-інтернатів, які виявили соціально необхідний (високий) рівень вихованості соціальної зрілості, збільшився удвічі (з 17,2 % на початку проведення експериментальної роботи й 34,4 % після її завершення).

Чисельність старшокласників шкіл-інтернатів, які виявили соціально прийнятний (середній) рівень вихованості соціальної зрілості, збільшилася з 22,5 до 40,1 %.

До позитивних зрушень належить зменшення чисельності старшокласників шкіл-інтернатів із соціально індивідуальним (нижче середнього) на 14,2 % та соціально неприйнятним (низьким) рівнем вихованості соціальної зрілості на 20,6 %. Водночас у старшокласників, які виявили ці два рівні, покращилися показники когнітивного компонента.

Таблиця

Рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів до початку і після закінчення дослідно-експериментальної роботи

Рівень	Експериментальна група				Контрольна група			
	до експерименту		після експерименту		до експерименту		після експерименту	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Соціально необхідний (високий)	45	17,2	90	34,4	45	17,4	50	19,4
Соціально прийнятний (середній)	59	22,5	105	40,1	63	24,4	65	25,2
Соціально індивідуальний (нижче середнього)	84	32,1	47	17,9	82	31,8	80	31,0
Соціально неприйнятний (низький)	74	28,2	20	7,6	68	26,4	63	24,4

Аналіз порівняльних результатів контрольної групи старшокласників засвідчує, що суттєвих позитивних змін у рівнях вихованості соціальної зрілості у них не відбулося. Так, кількість учнів із соціально необхідним (високим) рівнем вихованості соціальної зрілості збільшилася на 2,0 %; із соціально прийнятним (середнім) рівнем вихованості соціальної зрілості – на 0,8 %. Кількість старшокласників, які виявили соціально індивідуальний (нижче середнього) рівень вихованості соціальної зрілості, зменшилася на 0,8 %; на 2,0 % зменшився відсоток вихованців, які виявили соціально неприйнятний (низький) рівень вихованості соціальної зрілості. Прирошування наповнюваності соціально необхідного (високого), соціально прийнятного (середнього) рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів контрольної групи відбулося переважно за показниками когнітивного компонента.

Таким чином, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи, у процесі якої упроваджувалася структурно-функціональна модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, підтвердив ефективність розроблених нами педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми виховання у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів соціальної зрілості, що виявляється в розкритті, обґрунтуванні й втіленні теоретико-методичних основ такої діяльності. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність загальної й часткових гіпотез, засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених задач і стали підставою для формулювання таких висновків:

1. На основі вивчення наукових джерел уточнено сутність та структуру феномена "*соціальна зрілість*" як інтегративної властивості особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя.

Соціальна зрілість характеризується активністю й відповідальністю особистості за події власного життя на основі рефлексії. Вона розвивається в процесі соціальної взаємодії протягом усього життя людини.

Доведено, що основними компонентами в структурі соціальної зрілості є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний.

2. Обґрунтовано критерії, відповідні показники вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів: знання про соціальну дійсність (знання про суспільство; усвідомлення сутності соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця; знання про сутність таких соціально значущих якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність); ціннісні орієнтації (повага до цінностей суспільства, сім'ї, майбутнього професійного вибору; мотивація до набуття соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності); соціальне самовизначення (ставлення до соціальних норм; ставлення до інших людей; адекватна самооцінка); реальна соціальна поведінка (дотримання соціальних норм; прояв соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності; наявність соціальних умінь конструктивно вирішувати конфлікти, оцінювати соціальну ситуацію, робити адекватний вибір та нести за нього відповідальність).

Визначено й охарактеризовано чотири рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів: соціально необхідний (високий), соціально прийнятний (середній), соціально індиферентний (нижче середнього), неприйнятний (низький).

Установлено, що на початку формувального етапу експерименту найбільша кількість старшокласників шкіл-інтернатів (32,1 % респондентів ЕГ та 31,8 % КГ) виявила соціально індиферентний (нижче середнього) рівень вихованості соціальної

зрілості, 28,2 % вихованців ЕГ та 26,4 % КГ – соціально неприйнятний (низький) рівень, 22,5 % школярів ЕГ та 24,4 % КГ – соціально прийнятний (середній), 17,2 % ЕГ учнів та 17,4 % КГ – соціально необхідний (високий) рівень.

3. Визначено специфіку виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: особливості контингенту; негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів, а саме заорганізованість життєдіяльності школярів, наслідками якої є орієнтація поведінки дитини на тотальний контроль з боку педагогів; превалювання авторитарної педагогіки; формалізм у виховній роботі: “педагогіка заходів”, відсутність індивідуального підходу до дитини, гіперопіка вихованців; недостатні можливості щодо формування соціальної відповідальності вихованців; обмеження соціального простору, наслідками якого є: вимушена адаптація до великої кількості однолітків, труднощі спілкування тощо; організаційно-педагогічні проблеми функціонування шкіл-інтернатів; недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату, що заважають ефективному досягненню завдань виховання соціальної зрілості старшокласників: формальні вимоги до всіх учнів поза диференціацією їхніх здібностей та інтересів; недоліки профорієнтаційної роботи. Названі чинники значно ускладнюють процес виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів.

4. Охарактеризовано потенціал позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників: постійний педагогічний вплив на вихованців; можливість залучення школярів до соціально-культурної діяльності за різноманітними напрямками, що сприяє формуванню в них соціального досвіду; тривале спілкування учнів з педагогом, завдяки чому з'являється можливість для спостережень за дітьми у різноманітних умовах і формах діяльності. З'ясовано, що потенціал позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів буде більш значущим за умов: цілеспрямованої роботи педагогічних колективів шкіл-інтернатів з виховання соціальної зрілості; залучення вихованців до соціально-культурної діяльності, що сприяє засвоєнню соціального досвіду школярів; сприяння усвідомленню старшокласниками соціальних відносин; урізноманітнення форм соціального життя вихованців, використання педагогічних форм і методів для комплексного впливу на розвиток усіх сфер і властивостей особистості: свідомості, почуттів, якостей і поведінки, які моделюють відносини, притаманні дорослому світові, що дозволить старшокласникам осмислювати, переживати їх складність і суперечливість.

Сучасні школи-інтернати реалізують такі основні педагогічні функції: охоронно-захисну, компенсаторну, реабілітаційну, попереджувально-профілактичну, залучення вихованців до мистецтва, до праці та допомога їм у професійному самовизначенні. Оптимальна реалізація цих функцій сприяє вихованню соціальної зрілості учнів.

5. Розроблено структурно-функціональну модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, яка містить: мету – виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; концептуальний блок (компоненти соціальної зрілості, педагогічні умови виховання

соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів); діагностичний блок (критерії, показники, рівні вихованості соціальної зрілості); процесуальний блок (змістове і методичне забезпечення, форми і методи роботи педагога зі старшокласниками, форми і методи роботи з педагогами).

6. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності, а саме:

- цілеспрямована підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина, фахівця;
- організація соціально-культурної діяльності, спрямована на формування соціального досвіду;
- педагогічна підтримка старшокласників шкіл-інтернатів;
- підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання соціальної зрілості старшокласників.

7. Розроблено та впроваджено змістове і методичне забезпечення процесу виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності (програма та навчально-методичний посібник “Крокуємо до соціальної зрілості”, програма семінару для педагогів шкіл-інтернатів “Виховуємо соціально зрілу особистість”). В основу позаурочної виховної діяльності зі старшокласниками шкіл-інтернатів покладено розроблені нами навчально-методичний посібник “Крокуємо до соціальної зрілості”, відповідну програму, яка розрахована на 75 годин, складається з чотирьох модулів: “Я – громадянин України”, “Я серед інших”, “Я – майбутній фахівець”, “Я – майбутній сім'янин”. Основні завдання програми: ознайомлення старшокласників із сутністю соціальних ролей: громадянина, сім'янина, фахівця; сприяння формуванню адекватного бачення життєвої перспективи, життєвих цілей та планів; розвиток комунікативних умінь з конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; формування вміння самостійно будувати власне життя в мінливих економічних і соціальних умовах; сприяння саморозвитку вихованців.

Найбільш ефективними методами роботи зі старшокласниками шкіл-інтернатів з виховання соціальної зрілості виявилися: створення виховуючих ситуацій, приклад, дискусії, педагогічна вимога, бесіди, переконання, привчання, доручення, метод проектів, рольові та імітаційні ігри; з педагогами: рольові ігри, робота в групах тощо. До ефективних форм роботи зі старшокласниками шкіл-інтернатів належать: години спілкування, тематичні бесіди, гуртки, вікторини, свята, круглі столи, акції, конкурси, тематичні зустрічі, тренінгові заняття; із педагогами: семінари, круглі столи, малі педради, індивідуальні консультації, лекції, бесіди, диспути тощо.

Підсумкові зрізи довели ефективність обґрунтованих педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності. Це виявилось у збільшенні кількості старшокласників експериментальної групи, які мають соціально необхідний (високий) рівень вихованості соціальної зрілості (на 17,2 %). Збільшилася кількість старшокласників, які виявили соціально прийнятний (середній) рівень вихованості соціальної зрілості (на 17,6 %).

У контрольній групі ці показники зазнали незначних змін (на 2,0 % збільшилася кількість старшокласників, які виявили соціально необхідний (високий) рівень вихованості соціальної зрілості; на 0,8 % збільшилася кількість учнів, які виявили соціально прийнятний (середній) рівень вихованості соціальної зрілості.

Стабільна динаміка підвищення рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів експериментальної групи свідчить про педагогічну доцільність та ефективність теоретично обґрунтованих та експериментально перевічених педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. *Перспективним вважаємо вивчення:* взаємозв'язку навчально-виховної та позаурочної діяльності у вихованні соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; питань: організації учнівського самоврядування як засобу виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів на основі розвитку комунікативних умінь; виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів в умовах проєктної діяльності; здійснення спеціальної підготовки педагогів шкіл-інтернатів із виховання соціальної зрілості старшокласників; підвищення ефективності післядипломної педагогічної освіти з цієї проблеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Любов Вікторівна Канішевська. – К. : ХМЦНП, 2011. – 368 с.

Науково-методичні видання

2. Канішевська Л. В. Виховуємо соціально зрілу особистість : [наук.-метод. посіб.] / Л. В. Канішевська. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. – 158 с.

3. Канішевська Л. В. Крокуємо до соціальної зрілості : [наук.-метод. посіб.] / Л. В. Канішевська. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. – 175 с.

4. Канішевська Л. В. Програма семінару “Виховуємо соціально зрілу особистість”: [наук.-метод. посіб.] / Л. В. Канішевська – К. : Інститут проблем виховання НАПН України, 2011. – 56 с.

Статті у наукових фахових виданнях

5. Канішевська Л. В. Проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт / Л. В. Канішевська // Соціологія особистості : зб. наук. праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ, 1999. – Вип. 3. – 271 с. – С. 226–238.

6. Канішевська Л. В. Особливості контингенту учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт як суб'єкта пізнання та саморозвитку / Л. В. Канішевська // Соціалізація особистості : зб. наук. праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – 254 с. – С. 92–103.

7. Канішевська Л. В. Інтелектуальне виховання як фактор виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності

/ Л. В. Канішевська // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Айлант, 2000. – Вип. 13. – 404 с. – С. 146–154.

8. Канішевська Л. В. Теоретичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт / Л. В. Канішевська // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка, 2000. – Кн. 1. – 340 с. – С. 54–60.

8. Канішевська Л. В. Методологічні засади розвитку особистості старшокласника школи-інтернату для дітей-сиріт / Л. В. Канішевська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2000. – Вип. 1–2. – 278 с. – С. 102–110.

9. Канішевська Л. В. Патріотичне виховання – складова частина виховання соціальної зрілості учнів / Л. В. Канішевська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2000. – Вип. 12. – 134 с. – С. 67–72.

10. Канішевська Л. В. Функціонування громадської думки старшокласників як один із чинників виховання соціальної зрілості / Л. В. Канішевська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2001. – Вип. 5. – 134 с. – С. 83–89.

11. Канішевська Л. В. Класифікація проявів особистості старшокласників – умова ефективності процесу соціального виховання / Л. В. Канішевська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2000. – Вип. 9–10. – 156 с. – С. 27–32.

12. Канішевська Л. В. Сформованість в учнів громадянськості – провідний чинник їх соціальної зрілості / Л. В. Канішевська // Соціалізація особистості : зб. наук. праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : Логос, 2001. – Т. XIII. Педагогічні науки. – 253 с. – С. 62–73.

13. Канішевська Л. В. Специфіка управління вихованням соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки / Л. В. Канішевська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2001. – Вип. 3–4. – 182 с. – С. 63–70.

14. Канішевська Л. В. До питання вивчення особистості вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки / Л. В. Канішевська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. М. Б. Євтуха ; уклад. О. В. Михайличенко]. – К. : КНЛУ, НМАУ, 2002. – Вип. 21. – 217 с. – С. 64–68.

15. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон :

Видавництво ХДУ, 2003. – Вип. 35 “Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства”. – 371 с. – С. 333–337.

16. Канішевська Л. В. До питання виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир : Вид-во “Волинь”, 2003. – Вип. 5. – Кн. 2. – 368 с. – С. 76–82.

17. Канішевська Л. В. Теоретичні аспекти феномена “соціальна зрілість” / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді : зб. наук. праць. – К. – 2006. – Вип. 9, кн. II. – 440 с. – С. 40–47.

18. Канішевська Л. В. Соціально-психологічні та соціально-педагогічні передумови виховання соціальної зрілості в учнів шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Соціалізація особистості : зб. наук. праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Т. XXIX. Педагогічні науки. – 246 с. – С. 220–230.

19. Канішевська Л. В. Питання визначення сутності феномена “соціальна зрілість” особистості / Л. В. Канішевська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук праць / редкол. : Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 45. – 288 с. – С. 160–166.

20. Канішевська Л. В. Феномен “соціальна зрілість” у психологічних теоріях / Л. В. Канішевська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук праць / редкол. : Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 43. – 488 с. – С. 116–123.

21. Канішевська Л. В. Генеза педагогічних знань щодо сутності феномена “соціальна зрілість” / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський, 2007. – Вип. 10. – Т. 2. – 576 с. – С. 38–47.

22. Канішевська Л. В. Специфіка соціально-педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів на сучасному етапі / Л. В. Канішевська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. академ. АПН України М. Б. Євтуха, уклад. – О. В. Михайличенко]. – Суми : ВАТ “Сумська обласна друкарня”, вид-во “Козацький вал”, 2007. – Вип. 10. – 200 с. – С. 44–49.

23. Канішевська Л. В. Практичні аспекти реалізації педагогічної підтримки старшокласників інтернатних закладів як одна з умов виховання соціальної зрілості / Л. В. Канішевська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. М. Б. Євтуха ; уклад. О. В. Михайличенко]. – К. : КНЛУ, 2008. – Вип. 36. – 264 с. – С. 55–59.

24. Канішевська Л. В. Організаційно-методична підготовка педагогів до виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Ін-т проблем виховання АПН України, Київ : ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2008. – Вип. 11. – 450 с. – С. 134–143.

25. Канішевська Л. В. Особливості виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. М. Б. Євтуха ; уклад. О. В. Михайличенко]. – К. : КНЛУ, 2008. – Вип. 37. – 180 с. – С. 35–41.

26. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності (практичні аспекти) / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2008. – Вип. 12. – Кн. 2. – 480 с. – С. 205–214.

27. Канішевська Л. В. Реалізація здоров'язбережувальної функції інтернатних закладів у процесі виховання соціальної зрілості старшокласників / Л. В. Канішевська // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : [зб. наук. праць / редкол. : В. О. Огнев'юк, І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа]. – К. : Університет, 2008. – № 10 (Ч. II). – 164 с. – С. 114–117.

28. Канішевська Л. В. До питання виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів (організація і зміст підготовчої роботи з педагогами) / Л. В. Канішевська // Соціалізація особистості : зб. наук. праць; [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Т. XXXI. – Педагогічні науки. – 268 с. – С. 223–235.

29. Канішевська Л. В. Взаємодія педагогів і вихованців на основі педагогічної підтримки як умова виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 13, кн. 1. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – 600 с. – С. 369–379.

30. Канішевська Л. В. Організація соціально-культурної діяльності старшокласників з формування соціального досвіду / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : ТОВ "Імекс-ЛТД", 2010. – Вип. 14, кн. 1. – 648 с. – С. 116–124.

31. Канішевська Л. В. Зміст програми "Виховуємо соціально зрілу особистість" і методика її впровадження у позаурочну діяльність шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. О. В. Матвієнко ; уклад. В. В. Кудіна]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – Вип. 42. – 228 с. – С. 61–66.

32. Канішевська Л. В. Стан сформованості соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць ; [гол. ред. Г. П. Шевченко]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – Вип. 4 (39). – 240 с. – С. 98–107.

33. Канішевська Л. В. Змістова структура соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць ; [за заг. ред. О. В. Матвієнко ; укладач В. В. Кудіна]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 43. – 213 с. – С. 187–192.

34. Канішевська Л. В. Форми і методи виховання соціальної зрілості у старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська

// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 12. – 238 с. – С. 184–192.

35. Канішевська Л. В. Усвідомлення соціальної ролі “майбутній сім’янин” як одна з педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – Вип. 8. – 408 с. – С. 48–54.

Публікації в інших виданнях

36. Канішевська Л. В. Специфіка виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт / Л. В. Канішевська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 4. – 176 с. – С. 77–84.

37. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт як педагогічна проблема / Л. В. Канішевська // Вересень : наук.-метод. журнал. – Миколаїв, 1999. – Вип. 2. – 74 с. – С. 60–63.

38. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості учнів у процесі навчання / Л. В. Канішевська // Соціологічна наука і освіта в Україні : зб. наук. праць. – К. : МАУП, 2000. – Вип. 1. Концептуальні засади становлення і розвитку соціологічної науки і освіти в Україні. – 380 с. – С. 347–349.

39. Канішевська Л. В. Конкретно педагогічні дослідження (поняття, види, етапи) проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації учнів загальноосвітніх шкіл : зб. наук. праць. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2001. – 203 с. – С. 32–42.

40. Канішевська Л. В. Особливості соціалізації вихованців інтернатних закладів (теоретико-практичні аспекти) / Л. В. Канішевська // Виховуємо особистість : [наук.-метод. посіб.]. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2008. – 128 с. – С. 10–18.

41. Канішевська Л. В. Ретроспективний аналіз проблеми виховання соціальної зрілості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Січневі педагогічні читання: гармонізація культурно-освітнього середовища як педагогічна проблема – Сімферополь : КРП Вид-во “Кримнавчпеддержвидав”, 2008. – 220 с. – С. 106–109.

42. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. (авт. терміни: Позакласна робота, С. 684–685; Сирітство, С. 817–818; Школа-інтернат, С. 1008–1009).

43. Канішевська Л. В. До проблеми використання прийомів арт-терапії в процесі виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. наук. праць. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. – Кн. 2. – 106 с. – С. 26–31.

44. Канішевська Л. В. До питання підготовки старшокласників інтернатних закладів до самостійного життя у відкритому суспільстві / Л. В. Канішевська

// Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. наук. праць. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2010. – Кн. 3. – 126 с. – С. 4–16.

Статті в збірниках матеріалів всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій

45. Канішевська Л. В. Конструювання і прогнозування розвитку особистості на діагностичній основі в умовах шкіл-інтернатів для дітей-сиріт / Л. В. Канішевська // Загальноосвітні школи-інтернати в сучасній Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Виховні системи загальноосвітніх шкіл-інтернатів: нові підходи і технології”, (Миколаїв, 11–12 верес. 2001 р.). – Миколаїв, 2002. – 175 с. – С. 77–84.

46. Канішевська Л. В. До питання художньо-естетичного виховання старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів : зб. матеріалів наук. – практич. конф. – К. : Грамота, 2006. – Ч. II. – 232 с. – С. 65–71.

47. Канішевська Л. В. До питання формування гуманних відносин учнів шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська // Сучасні технології навчання в початковій освіті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 13–14 квітн. 2006 р.). / [ред. кол. : З. Ф. Сіверс, О. Л. Кононко, Е. В. Белкіна та ін.]. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2006. – 160 с. – С. 58–60.

48. Канішевська Л. В. Формування життєвої компетентності вихованців у закладах інтернатного типу / Л. В. Канішевська // Теорія і практика розвитку ключових компетенцій учнів 12-річної школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, гімназія № 178, 27 берез. 2008 р.) / [за заг. ред. І. Г. Єрмакова]. – Запоріжжя : Хортицький навч. – реабілітац. багатопроф. центр, 2008. – Ч. II. – 496 с. – С. 339–343.

49. Канішевська Л. В. Педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська // Навчання, виховання та розвиток : матеріали Всеукр. психол.-пед. Демиденківських читань, (Бердянськ, 11–12 берез. 2011 р.). – Бердянськ, 2011. – 192 с. – С. 76–78.

50. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : Матеріали наук.-практ. конф. (за результ. наук.-досл. роботи Інституту проблем виховання НАПН України у 2010 р.) / [за ред. І. Д. Беха, О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ : Видавництво “Тіповіт”, 2011. – Вип. 1. – 236 с. – С. 39–41.

АНОТАЦІЇ

Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2011.

У дисертації здійснено аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури з питань соціальної зрілості, уточнено сутність та структуру феномена “соціальна зрілість”. Обґрунтовано критерії, показники та рівні вихованості соціальної зрілості; визначено специфіку виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів; охарактеризовано потенціал позаурочної діяльності цих закладів.

Розроблено структурно-функціональну модель виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов виховання цієї інтегративної властивості особистості. Розроблено та впроваджено змістово-методичне забезпечення процесу виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності.

Ключові слова: соціальна зрілість, виховання соціальної зрілості, загальноосвітня школа-інтернат, педагогічні умови, старшокласники, позаурочна діяльність.

Канишевская Л. В. Теоретико-методические основы воспитания социальной зрелости старшеклассников общеобразовательных школ-интернатов во внеурочной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2011.

В диссертации осуществлено исследование теоретико-методических основ воспитания социальной зрелости старшеклассников общеобразовательных школ-интернатов во внеурочной деятельности.

Теоретический анализ философской, социологической, психологической, педагогической литературы по проблеме исследования позволил уточнить сущность феномена “социальная зрелость” как интегративного свойства личности, которое проявляется в сформированности социальных установок, направленных на сознательную реализацию общественных норм и ценностей; проявлении социальных качеств; овладении совокупностью основных социальных ролей, которые позволяют личности компетентно действовать во всех сферах социальной жизни.

Структура социальной зрелости включает когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческо-деятельностный компоненты.

Исследование специфики воспитания социальной зрелости старшеклассников школ-интернатов во внеурочной деятельности показало, что значительную роль в этом процессе играют факторы, связанные со спецификой общеобразовательных школ-интернатов (закрытый, полузакрытый тип); заорганизованность жизнедеятельности; обедненность социального пространства; преобладание авторитарной педагогики; формализм в воспитательной работе; отсутствие индивидуального подхода к воспитаннику; особенности контингента, организационно-педагогические проблемы функционирования интернатных

учреждений; недостатки учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы-интерната, которые усложняют воспитание социальной зрелости старшеклассников.

Охарактеризован потенциал внеурочной деятельности общеобразовательных школ-интернатов для воспитания социальной зрелости старшеклассников.

На основе теоретического анализа и результатов констатирующего этапа эксперимента разработана структурно-функциональная модель воспитания социальной зрелости старшеклассников школ-интернатов во внеурочной деятельности.

В процессе экспериментальной работы обоснованы и апробированы педагогические условия, обеспечивающие эффективность воспитания социальной зрелости у старшеклассников школ-интернатов во внеурочной деятельности. К ним относятся: целенаправленная подготовка старшеклассников к овладению социальными ролями: гражданина, семьянина, специалиста; организация социально-культурной деятельности, направленная на формирование социального опыта; педагогическая поддержка старшеклассников школ-интернатов; подготовка педагогов школ-интернатов к воспитанию социальной зрелости старшеклассников.

В основу внеурочной воспитательной деятельности со старшеклассниками школ-интернатов была положена разработанная нами программа "Шагаем к социальной зрелости", которая включала четыре модуля: "Я – гражданин", "Я среди других", "Я – будущий специалист", "Я – будущий семьянин". Основные задания данной программы: ознакомить старшеклассников с сущностью социальных ролей: гражданина, семьянина, специалиста; способствовать формированию адекватного видения жизненной перспективы, жизненных целей и планов; развивать коммуникативные умения для конструктивного решения конфликтных ситуаций; формировать умения самостоятельно строить свою жизнь в нестабильных экономических и социальных условиях.

Критериальный подход к диагностике воспитанности социальной зрелости у старшеклассников школ-интернатов позволил осуществить целенаправленное и содержательное изучение этого феномена.

Разработанные критерии дали возможность определить уровни воспитанности социальной зрелости у старшеклассников школ-интернатов, каждый из которых характеризовался определенными показателями.

Экспериментальное исследование позволило сделать вывод о том, что теоретически обоснованные и экспериментально проверенные педагогические условия способствовали эффективности воспитания социальной зрелости у старшеклассников школ-интернатов во внеурочной деятельности. Исследования подтвердили эффективность применения разработанной структурно-функциональной модели воспитания социальной зрелости у старшеклассников школ-интернатов во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: социальная зрелость, воспитание социальной зрелости, общеобразовательная школа-интернат, педагогические условия, старшеклассники, внеурочная деятельность.

Lyubov V. Kanishevska Theoretical and methodical principles of educating senior pupils in social maturity at boarding schools during off-hour activities. – Manuscript.

Dissertation for a doctor's degree in pedagogical sciences, speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – The Institute of Problems on Education of NAPS of Ukraine. – Kyiv, 2011.

Philosophical, sociological, psychological, and pedagogical literature on the social maturity is analyzed in the dissertation; the essence and structure of the phenomenon “social maturity” are specified.

The peculiarities of education of senior pupils in social maturity at boarding schools are determined; the potential of the off-hour activities at these establishments is considered. Criteria, indices, and levels of social maturity education are defined. A social maturity education model is developed for senior pupils at boarding schools in off-hour activities.

The efficiency of the developed pedagogical conditions for educating social maturity is substantiated and experimentally checked.

The methodological provision for educating social maturity of senior pupils at boarding schools in off-hour activities is developed and introduced.

Key words: social maturity, social maturity education, boarding school, pedagogical conditions, senior pupils, off-hour activities.

Підписано до друку 15.11.2011 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.

Тираж 100. Зам. 79.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.

200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77

E-mail: nsvit@mail.ru